

וצבוע, מכאן. ובין שני החללים הללו נוצרת זיקה בעלת משמעות מוסרית ודתית כאחת. מכל החללים יחדיו נבנה חלל השלם והמקיף של העיר ירושלים, שהוא פסיפס אנושי מורכב של צדקה וניצול, ישרות וצביעות, ענווה והתחדדות, תאוות ממון ואהבת אדם, שמחת יוסטוב וחולין ביום טוב.

עימותים ערכיים בפירוש המצוות של חג הסוכות

הבעיה העומדת במרכז הסיפור ושאליה מתיחסת מערכת החללים המתוארות - מופיעה במשפט מפתח באמצע הפרק הששי (שהוא גם אמצע הספור):

כל ימי מצטער הייתי על אותו דבר. מצוות שניתנו לכל ישראל בדין היה שכל אדם מישראל יהיה בידו לסגלן. לסוף יש מצוות שהעשיר יכול לסגלן והעני אינו יכול לסגלן. והרי התורה והמצוות לכל ישראל ניתנו. (עמי רע"ט).

בעית ה"מצוות שהעשיר יכול לסגלן" קשורה במידה רבה למרווח שבשולי המצווה, שקרוי "הידור מצווה". במציאות החברתית הקיימת, ועל פי הלכי הרוח המקובלים - מתחלף, לעתים קרובות, הידור המצווה במצווה עצמה. ובסיפור שלפנינו, המתאר קניית אתרוג לחג, אנו רואים כיצד סוחרים רזיזים דואגים לטפח עיוות זה; בסגנון אירוני מיתמם מצייר עגנון קלסתר פלסטי של סוחר ערמומי וחלקלק, אשר צד את לקוחותיו בנופת צופים של פלפולים מתחום הדת והמצוות. וכדרכו של סוחר ממולח הוא מחליף בזריות את "כשרות" האתרוג ב"הידורי".

כנגד המוסכמה ההלכתית של המושג "אתרוג כשר", שהסוחר מסתייע בה לקידום עסקיו, מוצעת בסיפור תפיסה חדשה של כשרות האתרוג: "אתרוג כשר לפי מעותי" (עי ע"ח-ד). כשרותו של האתרוג נקבעת לא רק לפי הפיטס ולפי ההדד שבו, כי אם גם על פי אופן רכישת האתרוג וכשרות המעות שהוא נקנה בהן. מידותיו והתנהגותו של רוכש האתרוג חשובות גם הן, ובמקרה זה מדובר בהימנעות מגאווה ומראווה, בהספקות במועט ובטוהר מידות. העימות בסיפור הוא איפוא בין קיום אמת של מצווה, לבין הידורה החיצוני.

מבין כל חגי ישראל נבחר דווקא בחג הסוכות להצגת בעיה זו, קרוב לודאי משום שהמושג "הידור מצווה" מקורו בחג זה, ומתקשר לאתרוג שהוא "הדר" מן התורה³, וגם משום שחג הסוכות מתבלט בהדגשים הסוציאליים שבו: התורה כרכה את מצוות השמחה בחג בשיתוף העניים והחלשים בחברה⁴. על המנהג לתמוך בעניים בימי החג נמסר גם בספר נחמיה. שם נאמר במפורש לעם אשר נאסף לשמוע דברי תורה: "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לוי" (נחמיה ח', י). מצווה זו התפתחה למנהג של הזמנת האושפיזין לסוכה. "הזוהר" מרחיב בענין זה ואומר שאם האושפיזין העילאין מגיעים לסוכה ואינם מוצאים בה אורחים עניים - הם נוטשים אותה⁵.

חג הסוכות הוא זמן אסיף היבולים, זמן של שפע כלכלי. ועל כך אמר פילון האלכסנדרוני: "חייב אדם בעשרו לזכור את העוני, בימי תפארתו את שפלותו, בגדולתו - את מצבו כשהיה אדם פשוט...⁶ כלומר: זמן האסיף הוא הזמן הנכון לזכור ולהזהרות לא רק עם הימים שהאומה כולה חייתה בהם חיי ארעי במדבר, כי אם גם עם העניים והחלשים בחברה.

שרה שוב

שלוש שכוונות בירושלים בחג הסוכות - בסיפור "האתרוג"

מאת שי עגנון* או: השפעת החלל על החג

מאמר זה דן בשאלת הזיקות ויחסי הגומלין בין הזמן הקדוש - זמנו של החג - לבין החלל שבו מתרחש החג. בנושא זה עסק גם מאמרי "התפיסה החללית של זמן החג ואפיונה בספרות"², אלא ששם הוצגה השפעתו של החג על החלל, ואילו מאמר זה יעסוק בהשפעתו של החלל על החג. מסקנת המאמר הנוכח לעיל היא, שהחג - שהוא זמן קדוש - משנה את החלל שבו הוא מתרחש ומעניק לו איפיונים של חלל קדוש. מאמר זה יוצא מתוך הנחה, שלא רק החלל משתנה בהשראת החג, כי אם גם החג משתנה בהשראת החלל.

החללים בסיפור - ומשמעותם הסמנטית

סיפורו של שי עגנון "האתרוג" מציג את חג הסוכות באספקלריה של שלוש שכוונות בירושלים. אך אף על פי שירושלים היא "עיר קדש", ובקונטקסטים אחרים מצויים בה כל האיפיונים של חלל קדוש, ואף על פי שחג הסוכות הוא חג מן התורה, כלומר, זמן קדוש, אין בסיפור תחושה של קדושה אונטולוגית, שירדה משמים. הכל תלוי בבני האדם ובמעשיהם. החלל שבני אדם חיים בו (השכונה) מתעצב על פי תושביו - ערכיהם והתנהגותם המוסרית - ומעצב את פני החג לטוב ולרע, לקדושה לחולין, או אף לחילול. העלילה הסיפורית מתרחשת בעיקרה בתוך ציבור של שומרי מצוות, אך בני האדם אינם נשפטים על פי אמונתם הדתית, כי אם על פי אמות המידה של צדק חברתי ושל יושר אינטלקטואלי. הדבר מובלט על ידי תיאור השוואתי של שלוש השכוונות המיוצגות שלוש פנים של חג הסוכות, בהתייחסות לערכים שצוינו לעיל. חלליהן של שלוש השכוונות הם איפוא בעלי משמעות סמנטית מובהקת.

כל שכונה היא חלל מקיף, המיוצג על ידי חלל פנימי מאפיון: השכונה הראשונה - מאה ערים - מיוצגת על ידי חנות, שנעשה בה מסחר במצוות. השכונה השנייה - שכונה מעורבת של שומרי מצוות וחילוניים - מיוצגת על ידי בית וסוכה, ושניהם כאחד נתפסים כמבנה ארעי, שאינו מסוגל לעצור את פלישת החלל החיצוני פנימה. והשכונה השלישית - שכונה צנועה של שומרי מצוות - מיוצגת על ידי בית-כנסת, מכאן, וחלל ביתו של גביר עשיר, תקיף,

211

מתוך המכלול של הדגשים סוציאליים בחג הסוכות מתבלט האתרוג בסיפורי עם מפורסמים על קיום מצוות צדקה באתרוג. אחד מהם מצוי בחומרי התשתית של סיפורו של עגנון. זהו סיפור חסידי על הרב הזקן מנשכיו, שמסר את הממון שיעד לקנית אתרוג לשואב מים עני על מנת שיקנה בו סוס. סוסו של הלה, שעליו היתה פרנסתו, נפח את נפשו, והרב שקל והעדיף את מצוות הצדקה, שבין אדם לחברו על מצוות האתרוג שבין אדם למקום. הוא התבדה ואמר, שאחרים יברכו בחג על האתרוג והוא יברך על סוס.

שכונה אי' - מאה שערים

כבר בפתיחת הסיפור מוצג שינוי שעושה החג לחלל:

הרוצה לראות כמה חביבה מצוות אתרוג על ישראל ילך בין אלול לסוכות למאה שערים. שכונה זו שכל הימים כבושה היא כירק שיצאה ממנו הליחה, אותם הימים הרי היא מלבלבת כגן של אתרוגים ולולבים והדסים מרב תנויות שמלאות מהם. (עמ' רע"ה)

שינוי החלל בהשפעת החג הוא פיזי בלבד⁷, ועד מהרה מתברר שלא רק החג משנה את החלל (השכונה) כי אם גם השכונה משתלטת על החג ומשנה אותו באופן ציני: הכל מוצג במהופך. דימוי השכונה בכל ימות השנה ל"ירק שיצאה ממנו הליחה" מהווה ניגוד גמור לארבעת המינים שחייבים ברעננות, ובעיקר לאתרוג, שהקונוטציה המיידית שלו היא: "שעצו הדר ופריו הדר". "לבלובה" של השכונה בימים שקודמים לחג הוא אירוני במובהק, משום שאזו "לבלוב" המתרחש לא בעקבות קיום מצוות החג, כי אם תוצאה מעשיית עסקים משגשים במצוות חג הסוכות.

מן החלל החיצוני – השכונה – נכנס המספר לדי אמות של חלל פנימי, מייצג, של אחת החנויות. וכאן מחריפה הסאטירה: חנות של ספרים ישנים מחליפה את מרכולתה ואת תוכן החלל שלה באתרוגים. ואתרוגי החג מתגלים לא רק כטובים לעסקים, כי אם גם כבעלי תכונה אלימה:

ריח טוב עולה מן האתרוגים ומן ההדסים שהורג את ריח הספרים הישנים שרובם ככולם באים מזירותיהם של עניים שהוצרכו למכרם כדי לקנות לחן צרכי שבת או כדי להשיא בהם בת בוגרת. (עמ' רע"ה)

המתח הסוציאלי העומד במרכז העלילה מתגלם בהשתלטות האלימה של ריח האתרוגים על ריח הספרים, וברור שסיכוייהם של העניים בשכונה הזאת אבודים מראש. אפילו צעקתם, המקופלת בריח הספרים הישנים, מובסת בתרועת ניצחון צינית: שכן אפשר לטעון טענה מוסרית ודתית כנגד עושק דלים, אבל אי אפשר לטעון כנגד מצווה מן התורה הנעשית לשם שמים. והסוחרים רודפי הבעז של מאה שערים, שמעשירים ממכירת אתרוגים, מחזיקים טובה לעצמם שאינם טורחים אלא ב"הידור מצווה". המוכרים והקונים העסקניים, הממלאים את חללה של החנות, הם שני צדדים של אותה מציאות חברתית העושה מסחר במצוות. שניהם משתפים פעולה כמנצלים וכמנוצלים מכוח אותה תפיסת עולם חומרנית נצלנית

שהשתלטה על השכל הישר ועל הרגש הדתי. חללה של החנות מייצג מבחינה סמנטית את העיוות הערכי הזה בשלמות.

הרב הצדיק והמשמעות הסמנטית של מקומו בחלל החנות

בירכתי החנות מופרש משאר כל הלוקחות עמד לו זקן אחד לפני תיבה אחת, כשהוא בודק באתרוגים. (עמ' רע"ז – ד)

אותו זקן נמצא בתוך החלל, אבל בירכתיו, וכאילו הוא אנוס להמצא בו פיזית אבל הוא נבדל ממנו מבחינה רוחנית. העמדה ניגודית זו מובלטת באופן מיוחד על ידי הצבת המשפט בפתיחה של פרק חדש. ואמנם, כשם שמקומו שונה, כך גם התנהגותו שונה ומנוגדת להתנהגות שאר הקונים: אין הוא מתבייש בעניו. בענותותו ובפקחותו הוא שם לצחוק את רדיפת הבעז של הסוחרים, ואת ההתמכרות המופרזת, הנבערת, של שאר הלוקחות להידור מצוות האתרוג.

מכלל התנהגותו ניתן להסיק שאין הוא שייך לשכונה זו, לפחות לא ברוחו. אבל עוד לפני שיתברר לקורא שהוא אמנם שייך לשכונה שתוצג בהמשך כבעלת אופי חיובי, נאמר עליו שייכל ירושלים אומרת עליו שהוא גאון אמיתי" (עמ' רע"ח). וכך, באמצעות הערת אגב של הסוחר, מתעצמת גדולתו של הזקן הענו שבירכתי החנות למימדים המזדהים עם חללה הקדוש של כל ירושלים. טיפוסו לסוחר שהוא מתרשם ומוצא לנכון להבליט את תורתו של הרב ולהצניע את מעשיו הטובים. ואילו המספר מדגיש דווקא את גודל צדיקותו:

מה שמעתי עליך מלבד שהוא גדול בתורה וביראה הרי הוא עוסק בצרכי העניים. משחיר עצמו עליהם בפני קשוחי לב הרחוקים מצדקה ומתבזה בפני הממונים שפרנסת העניים מסורה בידם. בשביל מצות צדקה אינו מקפיד על כבודו ואינו נרתע מכל טרחה שלא היה טורח לשם עצמו. יש רבנים שמשבחים אותם מחמת תורתם, מחמת חסידותם, מחמת פיקחותם או מחמת ידיעות העולם, אותו הרב כולן ישנן בו. ראוי היה שיעטרוהו בזהובים ויזורו במקום נאה, אבל הוא דר בשכונה ענייה בדירה שפלה ומלבשויו כשל רוב אנשי ירושלים שאין בידם ליקח להם מלבושים נאים, שרוב שכרו שהוא משתכר מן הרבנות מחלק הוא ליתומים ולא למנות. (עמ' רע"ח)

תיאור גדולתו של הרב הזקן ויתרונו על רבנים אחרים מסתיים בהצגה השוואתית של סביבת מגוריו. הפרק (ד) פותח בחלל ומסיים בחלל – העמידה בירכתי החנות מקבילה לחיים בשכונה ענייה ובדירה שפלה.

שכונה ב' - שכונתו של המספר⁸

השכונה מאופיינת כשכונת רווחה. שכן בתקופה שבה נכתב הסיפור, כאשר למכונית קראו "אבטומוביל", מעטים היו עדיין בעלי האמצעים שהיו להם מכוניות משל עצמם. ובשכונה זו מצויים בעלי רכב פרטי. זוהי שכונה מעורבת – דתיים וחילוניים – ויש בה תושבים היוצאים ברכבם בחג לטיול או לצורך עסקיהם, במקום להשכים לקיום מצוות החג.

השכונה מוצגת בדרך השוואתית - תחילה שכונתו של המספר ואחר כך שכונת מאה שערים. הבתים הנאים, הרחובות המתוקנים הגנים והפרדסים המשמחים את העין של שכנת תלפיות לא נזכרו קודם בתיאור שכונתו של המספר, אבל כאן הם מוצגים על דרך השלילה, להדגיש את עוניה של השכונה השלישית. לעומת זאת ניכר יתרונה בכך שאין כאן צווחות אבטומובילים. ולא עוד אלא שכנגד צווחת האבטומובילים שבשכנתו, כאן נשמע קול תפילה וקול לימוד תורה, המדגישים את אוירת הקדושה של החג. המעבר מתיאור על דרך השלילה ("אין בה לא . . . ולא . . .") אל דרך התיאור החיובי של השכונה ממחיש את השיפור ההדרגתי במצב רוחו של המספר ואת המעבר מכעס לשמחת יום-טוב.

מעניינת ההשוואה בין שכונה זו מאה שערים. לתיאור שתייהן משתמש הסופר כמעט באותן מלים: "מבלבת כגן של אתרוגים ולובים". אך מה שעושה את ההבדל ביניהן הוא ההקשר שנותן המספר לבלובה של כל שכונה. במאה שערים נאמר שהיא "מבלבת . . . מרב החנויות שמלאות בהם"; ואילו שכונה זו: "מרב הסוכות שכיסה אותן סכך ירוק לבלבה כל השכונה". למותר להזכיר שאת מצוות ארבעת המינים מקיימים בסוכה ולא בחנות. לבלובה של השכונה הענייה הוא הידור לשם קיום אמת של המצווה.

גם חללה של השכונה השלישית מיצוג על ידי חלל פנימי שבתוכה - חלל בית הכנסת. הרב הזקן מטפליק, שפגשנו בירכתי החנות כשהוא קונה אתרוג - מופיע גם כאן. אלא שהפעם הוא כבן בית המצוי בתוך שלו, ועל כן הוא עומד לא בירכתיים כי אם מול ארון ספרי הקודש. אבל אתרוג - אין לו. יש כאן סימטריה מהופכת: שם היתה זו חנות ספרים אבל האנשים היו עסוקים בקניית אתרוגים. כאן זהו בית כנסת בימי חג הסוכות, שברכת האתרוג היא בו מצווה מרכזית, אבל הרב מעיין בספר, ואתרוג אין לו. מתוך כך מתברר כיצד איבד הרב את אתרוגו: הוא קיים בו מצוות צדקה במקום מצוות נטילת לולב. הרב נתן את אתרוגו לילדה מסכנה, בתו החורגת של "אדם כעסן ורגזן, אבל מהדר במצוות" (עמ' רפ"ב - י). הילדה הפילה את אתרוגו היקר של אביה החורג ופגמה בו. אמה של הילדה הכתה אותה מרוב פחד, מתוך "שידעה עלובה זו מה מוכן לה מבעלה מחמת מעשה בתה שהכניסה לו מבעלה הראשון . . ." (עמ' רפ"ב). באמצעות הילדה נמסר אתרוגו של הרב הצדיק, הגאון והעני, "במתנה גמורה שלא על מנת להחזיר" (רפ"ב) לאיש עשיר, אכזר וצבוע.

סיפור זה הוזר על המוטיב המופיע בסיפורו של הרב הזקן מנשכז, שזכר לעיל, אבל הוא מתעלה עליו בגדלות נפשו: הרב מטפליק זיכה באתרוגו לא שואב מים עני, כי אם אדם עשיר וזע לב - דבר מקומם מבחינה רגשית ומוסרית. אך הוא מסוגל היה להתעלות מעל לכל הטיעונים המוצדקים כנגד מסירת אתרוגו, בכוח הרחמים והזהדות שחש כלפי בכיה של הילדה.

הרגישות שלו היא כל כך ספונטאנית, שבבהילותו להושיט עזרה הוא שכח לברך על האתרוג קודם שמסר אותו.

הידור מצווה וכשרות מצווה

המושג "הידור מצווה" מתפרש כ"קיום מצוה מתוך הקפדה לעשותה בכל כלליה ודקדוקיה"¹⁰. לכאורה, אם מבקשים להקפיד על קיום המצווה עד כדי כך, לא יתכן שיהיה בה כדי לפסול את כשרותה של המצווה. אבל זהו כאמור הקונפליקט שעומד במרכז הסיפור: הידור המצווה עשוי לאבד את המצווה. ושני דברים חשובים נאמרים בסיפור בענין זה:

בצד החילונית יש בשכונה זו מידה בלתי מבוטלת של אנוכיות ונימוסים רעים. כל זה נמסר מתוך תיאור ההשכמה של המספר, המוצגת בהשוואה נגודית להשכמה אידאלית אל תוך חללו של חג:

ביום טוב ראשון של חג השכמתי יותר משאר הימים. השכמה זו לא לשם מצוות אתרוג באה כדרך הצדיקים שמשכימים למצוה ויש מהם שניעורים כל ליל ראשון של חג ויושבים ומצפים אימתי יגיע זמן נטילת לולב, אלא מאונס השכמתי, מחמת צריחתו של האבטומוביל שעמד כנגד ביתי והיה צורח בלא הפסק כדי להקים את שכני ממתנו ולצאת עמו לדרך אם לשם טיול אם לשם ענין של מסחר או לצוד ציד. אכזרים הם בעלי האבטומובילים, משום שמתעצלים לרדת ולצלצל בדלת ויושבים ומרעישים את כל סביביהם.

כאיש שמעיריים אותו משנתו קודם הזמן מרוגז הייתי. לעמוד ממיטתי מוקדם היה, ולשכב על מיטתי אי אפשר היה לי מחמת רוגזי. עמדתי והצאתי פני וידי ונכנסתי לסוכתי ונטלתי את ארבעת המינים ובירכתי על נטילת לולב. טוב היה אילו לא העירתי וישנתי כל צרכי ועמדתי בגוף בריא ובנפש הפצה והייתי מברך מתוך שמחה, ועכשיו שהעירוני קודם הזמן עייף הייתי ולא ידעתי מה אעשה. (עמ' רע"ט-ר"פ)

התנכרותו של תושב השכונה לחג מפירה את אוירת החג. קיים מתח בין פנים ביתו וסוכתו של המספר - שהם כאן בחינת חלל לפנים מחלל - לבין השכונה. המספר מנסה להציל את אוירת החג, אבל החולין וחוסר ההתחשבות שבחלל החיצוני פולשים אל תוך החלל הפנימי. וכך משתלט החלל על החג ומיפר אותו. כדי ליהנות מאווירת החג נאלץ המספר להחליף חלל בחלל וללכת לשכונה אחרת. הוא הולך לקיים הבטחה שהבטיח למכר אחד להשתתף בשמחת ברית המילה של בנו.

שכנה ג' - שכונתו של הרב הצדיק (ושל בעל-הברית)

המספר מחליט לקיים מצווה ולשמח את בעל הברית. לצורך כך עליו לעבור מחלל אחד לחלל אחר - משכונתו שלו לשכונת המזמין. תיאור הדרך בין שתי השכונות נמצא בסימן של עלייה רוחנית חווייתית:

עניה היא אותה השכונה, אין בה לא בתים נאים לא רחובות מתוקנים ולא גנים ופרדסים לשמח בהם את העין. כנגד כן שקטה היא. אבטומובילים אינם באים לשם ואין צריך לומר בשבתות ובימים טובים. כאן אין צווחת האבטומובילים מעירה ישנים בזמן שינה, אבל יושבי השכונה כבר קמו. מבתי כנסיות שמתפללים עם הנץ החמה נשמע קול תפילה, כנגדם מכמה סוכות נשמע קול תורה. מחיבת מצות ישיבת סוכה ישבו ולמדו בסוכה. מרב הסוכות שכיסה אותן סכך ירוק לבלבה כל השכונה כגן פורח ואתרוגים והדסים נתנו ריחם והסדינים המצוירים ששימשו דלתות לסוכות הוסיפו נוי למקום.

נכנסתי לבית הכנסת של הפרושים שאמר לי בעל הברית והנחתי את ארבעת המינים בחלון ולקחתי לי ספר וישבתי וקראתי. (עמ' רי"ד-ר"ה)

לאחר שבחר לו אתרוג שאל את החנוני, אתרוג זה בכמה? אמר לו. הניח הזקן את האתרוג ואמר, כל כך הרבה מעות אין בידי. תן לי אחר בפחות מזה. אמר לו החנוני, רבי אם אתה מבקש אתרוג כשר צריך אתה לשלם כך וכך, כשם ששילם לי רב פלוני וגבאי פלוני. יודע אתה רבי כמה שילמו? וכאן נקב החנוני סכום עצום. ובשעת דיבורו לקח את האתרוג ונסתכל בו ואמר, זהו הדר האמור בתורה, זהו כשר לכל הדעות. ענה הזקן ואמר לו, אף המעות שלוקחין בהן אתרוג צריכות להיות כשרות. (עמ' רע"ז - רע"ח - ד)

הסוחר מזהה "כשרות" עם "הידור", אבל הרב מטפליק מעמיד כשרות זאת בסימן שאלה. עגון מפרש ומרחיב את דברי הרב, ואף מחדד אותם על ידי שהוא קורא תיגר על שחיתותם של פרנסי הציבור. ויתרה מזאת - הוא אף מוסיף קביעה מפורשת מה חשוב ממה:

זוכרתי בו ובדברים שאמר כנגד ההמונים שמבזבזים מעות של ציבור כדי להנאות עצמם באתרוג נאה. שבוזה הלשון אמר, אף המעות שלוקחין בהן את האתרוג צריכות שיהיו כשרות, כלומר מעות כשרות חשובות מהידור מצוה. (עמ' רפ"א - ט)

מכל הדברים הללו משתמע שאתרוג שנקנה במעות שאינן כשרות פסול למצוה, גם אם הוא מהודר על פי כל הכללים ההלכתיים.

הלל ביתו של האיש העשיר ושאלת כשרותו של האתרוג

העשיר הכעסן שבסיפור אין לו שם, אבל הוא מכונה: "בעל-בית". זהו כינוי המעיד על רכוש ועל יציבות כלכלית. בשלב זה הבית הוא עדיין בבחינת נכס חומרי. בפעם השניה מחזר ביתו של אותו איש כמקום של בכי:

בבוקר שמעתי קול בכייה יוצא מביתו. אמרתי לאשתי, בכייה של תינוקת אני שומע (עמ' רפ"ב - י)

הנכס הופך לחלל המאכלס בתוכו בכי עשוקים. ובאותה שעה, היכן נמצא "בעל הבית"?

רץ למקוה לטבול קודם לנטילת לולב, ואם עלה מן המקוה הריהו יושב בסוכתו של רבי שלמה מזוויחה לחסתכל בו כשהוא מנענע בלולבו. (עמ' רפ"ב - י)

למה התכוון הרב באומרו שהאתרוג אינו כשר? האם לאתרוג לאחר שנפגם או קודם שנפגם? מבחינה חיצונית נפסלה כשרותו של האתרוג רק לאחר שנפל ונשברה פיטמתו, אבל כשרותו המוסרית של האתרוג היתה פגומה עוד קודם לכן, מרגע שנקנה במעות שלא היו כשרות.

הכנסת האתרוג הצנוע, הכשר של הרב לביתו של העשיר, במובן מסוים גם מטהרת את חללו של הבית ואת חג שמתקיים בו. הטיהור בא הן מעצם כשרותו של האתרוג, והן על ידי זה שהוא מסלק מהבית את בכייה של התינוקת ופחדה של האם.

סיכום

ראינו איפוא שלוש שכונות בירושלים החוגגות אותו חג עצמו. בשכונה הראשונה - החלל מעוות את משמעות החג. בשכונה השניה - החלל נמצא בקונפליקט עם החג; ובשכונה השלישית - החלל מתקיים בהרמוניה עם החג.

הערות ומראי מקומות

- * מאמר זה מבוסס, על דברים שנאמרו ב"כנס על חג הסוכות" שנערך במכללת בית ברל בניסן תשמ"ז.
- 1. שי עגנון, האתרוג, מתוך: "האש העצים", שוקן, ירושלים תשכ"ז עמ' רע"ה - רפ"ב.
- 2. 'התפישה החללית של זמן החג (הזמן הקדוש) ואיפיונה בספרות', "מחקרי חג" 3, עמ' 120-140.
- 3. המושג "הידור" שורשו בתורה (ויקרא כ"ג, מ). בין ארבעת המינים מוזכר "פרי עץ הדר", שהתפרש על ידי חז"ל כפרי מהודר, ושגם עצה הדר. כשנקבע שפרי עץ הדר הוא האתרוג, ביקשו להם אנשים אתרוגים מהודרים לשם קיום המצוה. ומכאן עבר הביטוי גם להידור במצוות אחרות.
- 4. דברים ט"ז, יג - יד.
- 5. ספר "זהור" ויקרא, פרשת אמור.
- 6. פילון האלכסנדרוני, "על החוקים".
- 7. במאמר שנזכר לעיל (ראה הערה 2) נעשתה הבחנה בין שינוי פיזי לבין שינוי מטאפיזי של החלל בחג. השינוי הפיזי הוא כולו בתחום הקונקרטי, והוא מתהווה מפאת ניקיון הבית וקישוטו לקראת החג, הכנסת עצמים שונים הקשורים למנהגי החג וסמליו, תנועות מיוחדות בחלל הקשרות לחג, וכיוצא באלה. השינוי המטאפיזי קשור באמונות, בהשקפות ובאגדות מן המטען התרבותי העשיר של קונטציות דתיות, מסורתיות, ספרותיות ופולקלוריסטיות, הממלאות את החלל עם כניסת החג.
- 8. שלא כשמה של "מאה שערים" שמה של השכונה השניה אינו מפורש. אבל ידוע לכל שעגנון חי בשכונת "תלפיות". והבחנה זו מתאשרת על פי תיאורה של השכונה כמרוחקת משכונות אחרות, תיאור אופיה המעורב, בתיה הטאים, רחובותיה המתוקנים, גינותיה ופרדסיה - אשר נזכרים רק על דרך הניגוד בתיאור השכונה הענייה, השונה ממנה.
- 9. גם שכונה זו אינה נזכרת בשמה, בין אם משום הרצון להצניעה לכל תאבד מענותותה, ובין אם משום היותה מיצגת שכונות אחרות כמותה. עם זאת יש בתיאור השכונה שלושה פרטים המזהים אותה עם "שערי חסד": א. זו השכונה היחידה בירושלים שמצוי בה בית כנסת של פרושים, כמתואר בסיפור. ב. מרחק ההליכה אליה מתלפיות "כשעה וקצת יותר", כעדותו של המספר; ג. "אבטומבילים אינם באים לשם", כדברי המספר, לא רק משום היותה שכונה דתית, אלא אף משום שכונת "שערי חסד" מוקפת חומה. על הפנית תשומת לבי לפרטים המזהים נתונה תודתי לסופר חיים באר.
- 10. על פי מילון אבן שושן.